
GAYRİMÜSLİM MEKTEPLERİNDE OSMANLI TÜRKÇESİ'NİN ÖĞRETİMİNİ YAYGINLAŞTIRMAK İÇİN YAPILAN BAZI ÇALIŞMALAR (1874-1909)

Betül KARCI¹

Öz

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir nüfus yapısına sahipti. Devlet ile gayrimüslim topluluklar arasındaki ilişkiler temeli Fatih Sultan Mehmet döneminde atılan “*Millet Sistemine*” bağlı olarak tesis edilmiş ve uzun yıllar sağlıklı bir şekilde devam etmişti. 19. yüzyılın başından itibaren başlayan ve yabancı devletlerin müdahaleleriyle artış gösteren azınlık isyanları bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin önemli toprak kayıpları yaşamasına neden oldu. Gayrimüslim tebaayı devlete bağlı tutabilmek adına Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi önemli adımlar atan Osmanlı Devleti bir “*Osmanlı kimliği*” oluşturma çabasının yanı sıra toplumsal ilişkileri kolaylaştırma, devlet dairelerindeki işlerin kolay ilerlemesini sağlama, gayrimüslim tebaanın devlet dairelerinde iş bulabilmesini kolaylaştırma ve gayrimüslim mekteplerini denetlenme adına Osmanlı Türkçesi'nin öğretimini teşvik etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik şartlar, Osmanlı kimliği oluşturma çabalarında, ulaşılmak istenilen hedeflerin gerisinde kalınmasına neden olmuştur. Çalışmamızın amacı Osmanlı Türkçesi'nin kullanımını yaygınlaştırmak adına, özellikle II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında, gerek Osmanlı Devleti tarafından planlanan gerekse de gayrimüslim tebaanın istekleri doğrultusunda ortaya çıkan bazı çalışmalar hakkında bilgi vermektir. Bu çalışmalar arasında Osmanlı Türkçesi'nin gayrimüslim mekteplerinde zorunlu hale getirilmesi, gayrimüslim mekteplerine Osmanlı Türkçesi muallimleri tayin edilmesi, Osmanlı Türkçesi dersinde başarı gösteren gayrimüslim öğrencilerin ödüllendirilmesi bulunmaktadır. Çalışmamızda ayrıca Osmanlı Türkçesi'nin kullanımını yaygınlaştırmayı amaçlayan, gayrimüslimler tarafından kurulan veya kurulması tasarlanan iki cemiyet hakkında da bilgi verilmektedir. Çalışmamızın temel kaynağı Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasniflerinden temin ettiğimiz belgelerdir. Bununla birlikte konumuza ilişkin bazı telif ve tetkik eserlerden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Türkçesi, Balkanlar, Eğitim, II. Abdülhamid.

¹ Dr., b.d.karci@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-7702-4540.

Makale gönderilme tarihi: 24 Ekim 2019. Makale kabul tarihi: 30 Kasım 2019.

Makale türü: Araştırma Makalesi

SOME WORKS CONDUCTED TO SPREAD THE USE OF OTTOMAN TURKISH IN NON-MUSLIM SCHOOLS (1874-1909)

Betül KARCI

Abstract

Ottoman Empire had a multilingual, multi-religious and multicultural population structure in the last quarter of the 19th century. The relations between the state and non-Muslim communities were established with the “*Nation System*” established during the reign of Mehmed the Conqueror and were maintained healthily for many years. Minority rebellions, which started from the beginning of the 19th century and increased due the interventions of foreign states, caused the Ottoman Empire to suffer significant land losses in this century. Ottoman Empire took significant steps like the Tanzimat and Edict of Gülhane in order to keep the non-Muslim people connected to the state, and encouraged the use of Ottoman Turkish in order to make an effort to create an “*Ottoman identity*”, ease social relations, ensure easy progress of works in government agencies, ease the employment of non-Muslim people in government agencies and inspect non-Muslim schools. However, the political and economic conditions made Ottoman Empire fall behind the targeted objectives. The aim of our study is to provide information about some works which were planned by the Ottoman Empire especially during the reign of Abdulhamid II in order to spread the use of Ottoman Empire, were created in accordance with requests of the non-Muslim people and also aimed to spread the use of Ottoman Turkish. These works include making Ottoman Turkish courses compulsory in non-Muslim schools, assigning Ottoman Turkish teachers to non-Muslim schools, and rewarding non-Muslim students who are successful in Ottoman Turkish courses. It also aims to provide information about the two societies established or planned to be established by non-Muslims in order to spread Ottoman Turkish. The main sources of our study are the documents we obtained from various classifications of the Ottoman Archives. In addition, we used certain copyrights and audit works related to our subject.

Keywords: Ottoman Turkish, Balkans, Education, Abdulhamid II.

Giriş

Osmanlı Türkçesi tabiri bilim çevrelerinde esas olarak Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde konuşulan ve 1928 yılına kadar Arap harfleri temelli bir alfabe ile yazıya geçirilen Türkçeyi ifade etmek için kullanılmıştır (Develi, 2009: 9). Osmanlı Türkçesi'ne ilim adamlarımız tarafından "*Tarihi Türkiye Türkçesi*" denilmesine rağmen söyleniş kolaylığı nedeniyle olsa gerek Osmanlıca adı yerleşmiştir. Osmanlıca da kendi arasında kronolojik esaslara göre 3 grupta sınıflandırılmıştır. Bunlar 11. yüzyıldan 15. yüzyılın sonuna kadar kullanılan "*Eski Osmanlıca*", 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılan "*Klasik Osmanlıca*" ve 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılan "*Yeni Osmanlıca*" dır. 20. yüzyılın başlarında gelişen Türkçülük hareketine bağlı olarak, dilde Türkçülük fikrinin ön plana çıkmasıyla "*Modern Türkiye Türkçesi*" dönemi başlamıştır. Arap harflerinin Türkçe'nin fonetiğine uymadığının görülmesi üzerine başlayan ıslah çalışmaları ise 1928 yılındaki Harf İnkılabı ile son bulmuştur (Kurt, 1999: 1).

Bilindiği üzere Türkçe, Osmanlı Devleti'nin uygulamadaki resmi diliydi. Özel durumlar dışında sarayın resmi yazışmalarda kullandığı dil hep Türkçe olmuş ve resmi belgeler de bu dil ile üretilmiştir. Saray çevresinin konuşma dili de her zaman Türkçe olmuştur. Devletin farklı unsurlarının bir arada yaşadığı bölgelerde ve kamusal alan olarak nitelendirebileceğimiz, devlet müdahalesi dışındaki her yerde iletişimin ortak dili Türkçeydi. Hatta Arapçanın kalesi olarak nitelendirilen medreselerde bile metinler Arapça olmasına rağmen eğitim büyük ölçüde Türkçe yapılmaktaydı (Develi, 2009: 9).

16. yüzyılda dünyanın üç büyük kıtası üzerinde çok geniş bir alana hâkim olan Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarında görülen gelişme dilde de kendisini göstermiştir (Özkan, 2007: 484). Bu yüzyılda Türkçe, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti süresince tarihindeki en yaygın seviyesine ulaşmıştır. İtalyan sözlükçü Giovanni Molino, 1641'de yayınladığı sözlüğünün ön sözünde Osmanlı Devleti'nin dili olan Türkçe'nin bu devletin sınırları içerisinde 55 krallık ve beylik ile 33 ulus tarafından günlük iletişimde kullanıldığını yazmaktadır (Develi, 2009: 9).

Osmanlı Devleti, bazılarına göre kendisi gibi çok milletli ve uzun ömürlü bir Akdeniz imparatorluğu olan Bizans'ın halefi, bazılarına göre Emevi, Abbasi, Fatimî ve Memlûk hanedanları gibi daha eski Müslüman devletlerin yanı sıra Moğolların da tarihi mirasına dayanan İslam İmparatorluklarının en gelişmiş örneğiydi. Diğer bir bakış açısına göre ise tarihleri uygarlığın başlangıcına

kadar uzanan birçok Batı Asya İmparatorluğunun en yeni ve en kurumsallaşmış örneğiydi. Hangi bakış açısını benimsersek benimseyelim ortak nokta bu antik imparatorluk geleneğinin çok milletli ve çok dilli bir yapıya sahip olduğu gerçeğidir. Böylece Halil İnalcık'ın "*Osmanlı İmparatorluğu bir Türk İmparatorluğu değildi. Osmanlı İmparatorluğu ancak tarih boyunca var olan öteki imparatorluklarla karşılaştırılabilecek çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir siyasal sistemdi.*" şeklindeki görüşleri bir çerçeveye oturmuş olur ki o da Osmanlı Devleti'nin günümüz modern devletlerinden farklı olarak çok dilli ve çok milletli bir geleneğin devamı olduğudur (Develi, 2009: 21)

Osmanlı Devleti'nin merkezinde bir ortak dil vardı. Bu Roma'da Latince, Bizans'ta Rumca, Abbasi'de Arapça olduğu gibi Osmanlı'da da Türkçe idi. Ancak toplumun çok dilli oluşu merkez için bir sorun teşkil etmiyordu. Hayati Develi'nin aktardığına göre Hüseyin Sadoğlu, "*Türkiye'deki Ulusçuluk ve Dil Politikaları*" isimli eserinde dinin en önemli unsur olduğu pre-modern dönemlerde dilin siyasal bir sorun olarak algılanmadığını belirtmiştir. Çünkü devlet halkıyla iletişim kuracağı standart bir dile ihtiyaç duymamıştır. Ayrıca farklı dilleri konuşan dilsel kimlikleri de siyasal birliğe yönelik bir tehdit olarak görmemiştir. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin dilsel durumu 19. yüzyıla kadar antik imparatorluklar geleneğine uygundu. Örneğin Balkanlar'da Bosna'nın batı sınırlarından Karadeniz kıyısına kadar uzanan kuşağın batısında Sırpça-Hırvatça-Boşnakça, doğusunda Bulgarca-Makedonca olarak ayrılan baskın bir Slav dilleri topluluğu vardı. Bununla birlikte sayıca az da olsa Balkanlarda kültürel olarak önemli yeri olan Yunanca, daha dar ancak başka dillerle karışmadan varlığını devam ettiren Arnavutça ve Rumence, küçük ve dağınık gruplar halinde ise Yahudi İspanyolcası, Arumen dili ve Çingenece de Osmanlı toplumunun dilleri arasındaydı. Şehir merkezlerinde ve Balkanların çeşitli bölgelerinde ise Türkçe konuşulmaktaydı (Develi, 2009: 21-22).

19. Yüzyılda Osmanlı Kimliği Oluşturma Çabaları ve Osmanlı Türkçesi

Bilindiği üzere Fransız İhtilali ile milliyetçilik, eşitlik, hürriyet gibi prensiplerin ortaya çıkması çok uluslu devletlerin yerini yavaş yavaş milli devletlere bırakmasına neden olmuştur. 19. yüzyılın başlarına kadar "*millet sistemi*" içerisinde farklı unsurları bir arada tutan Osmanlı Devleti, bu prensiplerin de etkisiyle sorunlar yaşamaya başlamıştır (Şimşek, 2018: 200)².

²Millet sistemi, Osmanlı Devleti'nin, İslam hukukunun bazı prensiplerinden hareketle ülkesinde yaşayan toplulukları din ya da mezhep esasına göre teşkilatlandırarak yönetme biçimine verilen isimdir. Bkz. Yediyıldız (2002: 341).

Bu dönemde Osmanlı devlet adamları tebaayı tek bir çatı altında tutabilmek için geniş kapsamlı bir “*Osmanlı kimliği*” oluşturma mücadelesi vermişlerdir. Başka bir ifadeyle farklı unsurların uyum ve birliğini sağlamak için bir dizi düzenleme yapmak zorunda kalmışlardır. 3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı; hem milliyetçilik akımının hem de Avrupalı devletlerin siyasi, dini ve ekonomik himayelerinin etkisiyle kopma noktasına gelen toplum bağlarını yeniden tesis etmeyi hedeflemiştir (Şimşek, 2018: 200-201).

Daha önceki dönemlerde eyaletlerdeki meseleleri geleneksel millet sistemi içerisinde adil hükümdar ve devlet anlayışıyla çözmeye çalışan Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı ile başlayan yeni dönemde bu hususa ilave olarak; devletin can, mal, ırz ve namusunu koruma garantisi verdiği vatandaşlarını ortak bir kimlikte birleştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla bu duruma engel sayılan aidiyetleri en azından resmi planda göz ardı edecek idari ve hukuki değişiklikleri uygulamaya koymuştur. Bu değişimin yansımaları çerçevesinde hâkim devlet yapılanması yerini “*hâdim devlet*”, “*millet-i hâkime*” anlayışı ise milletlerin eşitliği anlayışına bırakmıştır (Özcan, 2007: 485). Ancak gerek gayrimüslimlere vaat edilen eşitliğin sağlanamaması gerekse de batılı devletlerin müdahaleleri ve gayrimüslimleri himayeci politikaları Tanzimat Fermanı’ndan beklenen faydaların alınmasını engellemiştir.

18 Şubat 1856’da ilan edilen Islahat Fermanı ise bütün Osmanlı tebaasına hitap eden birkaç maddesi dışında gayrimüslimlerin hukuki statülerinde, dini ve sosyal yaşamlarında değişiklikler yapacak düzenlemeleri içeriyordu (Şimşek, 2018: 201). İdarede eyalet meclislerine gayrimüslimlerin de katılması, din değiştirmenin önündeki yasakların Müslümanlar da dâhil olmak üzere kaldırılması, misyonerlik faaliyetlerinin serbest bırakılması, din ve vicdan hürriyetinin garanti altına alınması, cizye vergisinin kaldırılması, gayrimüslimlerin de askerliğe kabulü Islahat Fermanı’nın getirdiği yenilikler arasındaydı. Bu ferman ayrıca askeri ve mülki mekteplerin herkese açık olması ve karma mahkemelerin kurulması gibi yenilikleri de getirmekteydi. İlgili taraflardan çoğu bu fermanı ve getirdiği yenilikleri benimsememiştir. Özellikle gayrimüslimler, Islahat Fermanı’nı, Türklerin devletlerini kurtarmak için başvurdukları bir siyaset olarak görmüşler ve başta askerlik olmak üzere eski muafiyetlerini kaybetmekten rahatsızlık duymuşlardır (Özcan, 2007: 485).

Osmanlı Devleti, bu şekilde uygulamaya çalıştığı eşitlik politikası ile tebaadan vatandaşlığa geçişin yolunu açsa da Avrupalı devletlerden aldıkları desteklerle gayrimüslimler bu düzenlemelere fazla itibar etmemişlerdir.

1862-1865 yılları arasında çıkarılan millet nizamnameleriyle de gayrimüslimlerin devlete bağlılıkları arttırılmak istenmiştir. Ancak bu düzenlemeler de özellikle Hristiyan tebaa tarafından devletin Osmanlı kimliği oluşturmak için hazırladığı bir asimilasyon tuzağı olarak görülmüştür. Osmanlı kimliği oluşturma gayesi resmi olarak 1876'da ilan edilmiş olan Kanuniesasi'nin 8. maddesinde yer almıştır. Bu madde "*Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkes hangi din ve mezhepten olursa olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur*" şeklindedir. Aslında oluşturulmaya çalışılan Osmanlılık tüm tebaayı dil ve din ayrımı gözetmeksizin eşit vatandaşlık etrafında birleştirmeyi amaçlıyordu (Şimşek, 2018: 201-202).

Kuruluşundan itibaren gayrimüslimlerin dillerine ve inançlarına karışmayan Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerin eğitim ve öğretim faaliyetlerine de müdahale etmemiştir. Ancak hem devlet okullarında eğitim görmek hem de devlet dairelerinde görev alabilmek için gayrimüslimlerin Osmanlı Türkçesi'ni iyi bir şekilde öğrenmeleri gerekiyordu. Bu amaçla atılan en ciddi adım 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesidir (Şimşek, 2018: 202-203). Nizamname'de yer alan 129. maddeye göre gayrimüslim mekteplerinin açılışı, mekteplerde okutulacak dersler ve görev yapacak muallimlerin kontrolü Maarif Nezareti tarafından yapılacaktır. Bu düzenlemeyle birlikte gayrimüslimlere ve yabancılara ait mekteplerin müfredatına Türkçe dersi de girmeye başlamıştır (Şimşek, 2018: 202-203)³. Osmanlı Devleti, bu madde ile 19. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan ve hızını gittikçe arttıran misyonerlik faaliyetlerinin önemli bir parçası olan yabancı okullarını ve gayrimüslimler tarafından açılan mektepleri kontrol altına almayı hedeflemiştir (Mutlu, 2005: 25).

Ancak gayrimüslim mektepleri üzerinde tam bir denetimin sağlanması 6 Mayıs 1886'da Maarif Nezareti'nin bünyesinde "*Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği İdaresi*" nin kurulmasıyla olmuştur. Bu idare sayesinde Osmanlı Devleti, gayrimüslim mekteplerinde okutulan derslerin ve kitapların içeriğini müfettişler aracılığıyla teftiş edebilecekti. Bu arada devlet hizmetine girmek isteyen gayrimüslimlerin devlet okullarında tahsil görmeleri gerekiyordu. Bu durumu göz önüne alan gayrimüslim cemaat reisleri imkânları nispetinde kendi mekteplerinde Türkçe muallimleri görevlendirmeye başlamışlardır. Maarif Nizamnamesi'nden sonra müfredatta daha fazla yer almaya başlayan Osmanlı Türkçesi dersi için devlet de destek vermiştir. Osmanlı Türkçesi muallimi bulmakta güçlük çeken veya maaşlarını ödemekte zorlanan gayrimüslim mektepleri Maarif

³Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129. maddesinin detayları için Bkz. Haydaroğlu (1993: 26-27).

Nezareti'ne başvurdukları takdirde kendilerine yardımcı olunmuştur (Şimşek, 2018: 203-204).

Gayrimüslim Mekteplerine Osmanlı Türkçesi Muallimleri Tayin Edilmesi ve Karşılaşılan Zorluklar

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Osmanlı Devleti, gayrimüslim mekteplerine Osmanlı Türkçesi muallimleri tayin edilmesi ve bunların maaşlarının ödenmesi noktasında gayrimüslim cemaatlere yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımlara ilişkin karşımıza çıkan örneklerden biri Sisam Adası'na yapılan yardımdır. Belgeye göre Sisam Adası⁴ halkına 1874 yılı sonlarında Osmanlı Türkçesini öğretmek için bir muallim gönderildiği gibi ücretsiz olarak dağıtılmak üzere yüz adet elifba cüzü (alfabe kitabı) ile bir miktarda kıraat kitabının gönderilmesi de kararlaştırılmıştır (BOA. MF. MKT. 20/36).

Maarif Nezareti, 14 Ekim 1874 tarihli yazısında Osmanlı Türkçesi'nin öğretilmesi için tayin edilen muallim Ali Efendi tarafından Sisam Mekteb-i Kebiri'nde eğitime başlandığını belirtmektedir. Ayrıca ada halkına bu tarihe kadar öğrenmekten mahrum kaldıkları Osmanlı Türkçesi'nin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması için çalışmaların devam edeceği de ifade edilmiştir. Bu doğrultuda öğrencilerin gönderilen risaleleri okumalarından sonra ihtiyaç duyulan diğer eserlerin de gönderileceği belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 21/3).

1876 yılına gelindiğinde Sisam Mekteb-i Kebiri'nde Osmanlı Türkçesi eğitimine devam edildiği görülmektedir. Bu amaçla 60 adet "*Elifba Cüzü (Alfabe kitabı)*", 25 adet "*Hikâye-i Müntehabe (Seçme Hikâyeler)*" kitabı, 25 adet "*Tercüman-ı Hutut-ı Osmaniye*"⁵ kitabı ile birer adet "*Küre-i Arz*

⁴Sisam, Ege denizinde Yunanistan'a ait bir adadır. Tarih boyunca İyon, Pers, Sparta, Atina, Roma, Bizans, Latin ve Osmanlı gibi farklı devletlerin hâkimiyeti altına giren Sisam Adası, Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Sisam Adası, 1828'de 19.356 kişilik bir nüfusa sahipti. 10 Aralık 1832'de Avrupalı büyük devletlerin baskısı altında kalan Osmanlı Devleti, Sisam Adası'na özerklik vermiştir. Vassal bir prenslik haline getirilen adanın iç nizamını düzenleme hakkı Osmanlı Devleti tarafından 1850'lerde çıkarılan bir fermanla 37 üyeden oluşan bir meclise bırakılmıştır. Sisam Adası, 1834'ten Yunanistan'la birleşeceği 11 Kasım 1912 tarihine kadar Ortodoks valiler tarafından yönetilmiştir. Bkz. Balta (2009: 273-274).

⁵Hüsn-ı Hat sanatının önemli kaynakları arasında hoca hattatların öğretim amacıyla hazırladıkları meşkler, hurûfat kıtaları ve murakkalar bulunmaktadır. Bunlar harflerin tek tek veya başka harflerle bitişik olarak nasıl yazıldıklarını gösteren eserlerdir. Bu eserlerden meşklere ait birçok örnek 19. yüzyılın sonlarından itibaren taş baskı olarak çoğaltılarak öğrencilerin kullanımına sunulmuştur. Mehmet İzzet ve Hafız Tahsin Efendilerin tek başlarına veyahut birlikte hazırladıkları "*Tercüman-ı Hutut-ı Osmani*" isimli eser de gerek bu isimle

(*Dünya*)” ve “*Osmanlı Devleti*” haritası gönderilmesi de istenilmiştir (BOA. MF. MKT. 35/111).

Maarif Nezareti tarafından gönderilen cevabi yazıda istenilen eserler arasında yer alan haritaların mevcutlarının bulunmadığı ve imal edilmelerinden sonra gönderilecekleri ifade edilmiştir. Ayrıca “*Tercüman-ı Hutût-ı Osmaniye*” isimli eserin başka biri tarafından basıldığı ve eserin tanesinin birer çeyrek mecdiye olduğu da belirtilmiştir. Talep edilen diğer kitaplar Maarif Kütüphanesi’nin malı olduğu için ücretsiz olarak gönderileceği de belirtilmiştir. Neticede 110 adet kitap Sisam Adası’na gönderilmiştir (BOA. MF. MKT. 35/111).

Osmanlı Türkçesi’nin öğretimini yaygınlaştırmaya yönelik en kapsamlı çalışmaların Balkanlarda yapıldığı incelediğimiz belgelerden anlaşılmaktadır. 5 Ocak 1895 tarihli belgeye göre Osmanlı Türkçesi’nin gayrimüslim mekteplerinde öğretilmesine ilişkin karar sonrasında Kosova Vilayetine bağlı kasabalardaki mektepler için Osmanlı Türkçesi muallimleri tedarik edilmek istenilmiştir. Ancak bir süre sonra Kosova Vilayeti, kasabalardan köyler için muallim tayinine güçlerinin yetmeyeceğini belirten cevaplar aldığı Dâhiliye Nezareti’ne bildirmiştir. Vilayetten gelen bu haber Meclis-i Vükela’da ele alınarak tartışılmıştır. Neticede kasabalardaki gayrimüslim mekteplerinde Osmanlı Türkçesi’nin öğretilmesi, köy mekteplerindeki eğitimin ise sonraya bırakılması şeklinde bir karar alınmıştır (BOA. Y.A.HUS. 316/53; BOA. DH. MKT.322/31). Bu noktadaki sıkıntının muallim sayısının azlığından ziyade muallimlerin maaşlarının karşılanmasında yaşanacak zorluklar olduğunu düşünmekteyiz.

Osmanlı Türkçesi muallimlerinin tayini ve maaşlarının ödenmesi noktasında ülkenin diğer bölgelerine göre Rumeli Vilayetlerine ve Vilayet-i Sitte’ye⁶ ayrıcalık tanındığı incelediğimiz belgelerde belirtilen bir husustur. Konya Valisi Mehmet Ferit Paşa’nın, Maarif Nezareti’ne gönderdiği 14 Ağustos 1900 tarihli yazısı bu duruma bir örnektir. Bu yazıya göre Konya Rum Metropolitliği, Konya’daki Rum mektebinin belirli bir geliri olmadığını ve yardımlarla idare edildiğini Vilayete bildirmiştir. Mevcut muallimlerin maaşlarının dahi güçlkle ödenmesi nedeniyle mektebe tayini istenilen Osmanlı Türkçesi mualliminin maaşının ödenmesi noktasında yardım istenilmiştir. Konya Vilayeti, tarafından Maarif Nezareti’ne iletilen bu isteğe gönderilen cevabi yazıda gayrimüslim mekteplerine tayin olunan Osmanlı

gerekse de “*Hutût-ı Osmani*” adıyla 1874 yılından itibaren defalarca yayımlanan bir meşk kitabıdır. Bkz. Schik (2009: 2 ve 4).

⁶Vilayet-i Sitte; Kars, Erzurum, Bitlis, Sivas ve Diyarbakır vilayetleri için kullanılan bir tabirdir. Bkz. Taş (1998: 923).

Türkçesi muallimlerinin maaşlarının ödenmesi usulünün sadece Rumeli Vilayetleri ile Vilayat-ı Sitteye ait bir uygulama olduğu ve irade-i seniyye ile belirlenen bu duruma aykırı bir uygulama yapılamayacağı belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 527/53).

Osmanlı Türkçesi muallimi temini noktasında hem merkezi hükümetin hem de mahalli hükümetlerin imkânlar dâhilinde çalıştıkları görülmektedir. 13 Haziran 1909 tarihli bir yazıya göre Selanik Vilayeti Maarif Müdürlüğü, Tikveş Bulgar Mektebi Osmanlı Türkçesi muallimi Mehmet Efendi'nin görevinden ayrılması nedeniyle bu göreve uygun bulunan Mehmet Arif Efendi'yi 150 kuruş maaşla işe başlatmıştır. Bu konuda Maarif Nezareti'ni de bilgilendirmiştir (BOA. MF. MKT. 1129/58).

7 Ocak 1904 tarihli belgeye göre ise Çorlu Ermeni ve Musevi mekteplerinde görevli Osmanlı Türkçesi mualliminin istifa etmesi nedeniyle boşalan muallimliklere Meclis-i Kebir-i Maarif tarafından 100'er kuruş maaşlarla Selanik'teki Çınarlı Mekteb-i İbtidaisi Muallim-i Evveli Ohrili İlyas Vehbi Efendi tayin edilmiştir (BOA. MF. MKT. 757/37). 17 Mart 1905 tarihli diğer bir belgede ise Vulçitrın Kasabası ahalisinden olup, Vulçitrın Rüştüye Mektebi Hüsnü Hat muallimliği görevinde bulunan Mehmet Şükrü Efendi bu görevine ilave olarak Sırp Mektebi Osmanlı Türkçesi muallimliğine tayin edilmiştir (BOA. MF. MKT. 838/29).

İncelediğimiz bir arşiv belgesi bazı gayrimüslim mekteplerinde Osmanlı Türkçesi dersine önem verilmediğini göstermektedir. 15 Nisan 1908 tarihli belgenin ayrıntıları bu durumun farkında olan merkezi hükümetin konuya bakışını göstermektedir. Dâhiliye Nezareti'nden, Maarif Nezareti'ne gönderilen "*Mahremane*" ibareli yazı Balıkesir'de bulunan Ermeni ve Rum mekteplerine birer Osmanlı Türkçesi muallimi tayin edilmesi talebine ilişkindir. Belgeye göre Karesi Mutasarrıflığı, Balıkesir'deki Rum ve Ermeni rüştiyelerinde Osmanlı Türkçesi muallimi bulunmadığından birer Osmanlı Türkçesi muallimi tayin edilmesi için tahsisat talebinde bulunmuştur. Bu talep üzerine gönderilen cevabi yazıda Rum mektebine muallim tayini için takip edilecek usulün öncelikle Metropolitlik tarafından müracaat edilmesi olduğu belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 1248/61).

Bununla birlikte merkezi hükümet, Karesi Mutasarrıflığından her iki mektepte de Osmanlı Türkçesi öğretilip öğretilmediğinin ve daha önce Osmanlı Türkçesi muallimi tayini için talepte bulunulup bulunulmadığının araştırılmasını istemiştir. Mutasarrıflıktan gönderilen cevabi yazıda Rum ve Ermeni rüştiyeleri için tıpkı diğer yerlerde olduğu gibi maaşları hisse-i iane-i

maariften verilmek üzere birer Osmanlı Türkçesi muallimi tayini için daha önce de talepte bulunduğu belirtilmiştir (BOA. DH. MKT. 1248/61).

Belgenin devamında Balıkesir’de bulunan Ermeni mekteplerindeki eğitim faaliyetlerinin merkezi hükümet tarafından eleştirildiği görülmektedir. Eleştirinin ağırlık noktası bu mekteplerde verilen Türkçe eğitiminin sadece gösterişten ibaret olduğu iddiasıdır. Hükümetin belirttiğine göre bu mekteplerde yeni yetişen talebelere sadece Ermenice öğretilmektedir. Bu noktaya hem din adamları hem de muallimler çok önem vermektedirler. Bu duruma engel olunması gerektiğini belirten Dâhiliye Nezareti, eğer ortada bir “*tertibat-ı fesadiye*” varsa bunun kolayca anlaşılması için bu mekteplere maaşları mahalli maarif hissesinden karşılanmak üzere birer Türkçe muallimi tayin edilmesini istemiştir (BOA. DH. MKT. 1248/61).

Manastır Valisi Halil Rıfat Paşa’nın, Sadaret’e gönderdiği 5 Temmuz 1888 tarihli bir yazı Balkanlar’daki gayrimüslim mekteplerinin denetimden uzak hallerini gözler önüne sermektedir. Bu yazı ayrıca mahalli idarenin bu mektepleri denetleyebilmek adına nasıl bir çare düşündüğünü ve bu çarenin ekonomik sıkıntı nedeniyle nasıl sonuçsuz kaldığını da göstermektedir. Vali Halil Rıfat Paşa, yazısında vilayetteki Hristiyan mekteplerine yabancılar tarafından önemli miktarlarda paralar verildiğini ve mekteplerdeki muallimlerin genellikle yabancıardan oluştuğunu belirtmektedir. Bu duruma karşı ellerinden bir şey gelmediğini de belirten Halil Rıfat Paşa, hiç olmazsa Osmanlı Türkçesi’nin öğretilmesi vesilesiyle mekteplerin ve muallimlerin durumları hakkında hükümetin haberdar olabileceğini belirtmiştir. Bu amaçla Manastır, Prizren ve Görice Sancaklarında bulunan Rum, Bulgar ve Ulah milletlerine ait yaklaşık yirmi mektepte Türkçe’nin zorunlu hale getirilmesi, bu mekteplere birer Türkçe muallimi tayin olunması ve bunlara 500’er kuruş maaş verilmesinin düşünüldüğünü de ifade etmiştir (A.MKT. MHM. 498/13).

Halil Rıfat Paşa, yazısında mekteplerin ve muallimlerin teftiş edilmesi, fesat erbaplarının işten uzaklaştırılması, yerlerine devletine sadık muallimlerin tayin edilmesi, mekteplerde zararlı kitapların okutturulmaması, mekteplerin gelir kaynaklarının incelenmesi gibi noktaların üzerinde de durmuştur. Bunların yanı sıra Türkçe eğitim alacak öğrencilerin tahsillerinin üzerinde durularak bunlara altı ayda bir Türkçe’den imtihan yapılmasını da istemiştir. Ayrıca Rumca ve Bulgarcanın Müslümanlar tarafından bilinmemesi nedeniyle çeşitli evrakların yine Rumlara ve Bulgarlara tercüme ettirilmesinin yol açtığı zararları önlemek adına bu sancaklardaki Müslüman mekteplerinden mezun olacak bazı gençlerin ihtiyaçları devlet tarafından karşılanarak Rum ve Bulgar mekteplerine gönderilmesini de tavsiye etmiştir.

Bu lisanların öğrenilmesinin siyaseten gerekli olduğunu belirten Halil Rıfat Paşa, Manastır Vilayetindeki mektepleri teftiş etmesi için Rumca ve Bulgarca'ya vakıf bir müfettiş ile bir de müfettiş yardımcısının tayin edilmesini istemiştir (A.MKT. MHM. 498/13).

Halil Rıfat Paşa'nın bu teklifleri ve talepleri Meclis-i Mahsus'ta görüşülmüştür. Yapılan değerlendirmede Manastır, Prizren ve Görice Sancaklarındaki Rum, Bulgar ve Ulah mektepleri için gereken muallimler temin edilse bile bunların maaşlarının mektepleri tarafından karşılanamayacağı ve muallimlerin maaşlarının hazine tarafından verilmesinin de mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca bu sancaklardaki mekteplerin teftiş edilmesi için belirtilen niteliklere sahip (Rumca ve Bulgarca bilen) bir müfettiş ile bir de müfettiş yardımcısının belirlenmesi için konu Maarif Nezareti'ne havale edilmiştir (A.MKT. MHM. 498/13).

İncelediğimiz diğer bir belge de Rumeli'deki gayrimüslim mekteplerine yapılmak istenilen muallim tayinlerinin önündeki ekonomik sıkıntıların ilerleyen yıllarda da devam ettiğini göstermektedir.

Rumeli Vilayeti Teftiş Heyetinden, Sadarete gönderilen 4 Nisan 1894 tarihli belgede belirtilen bir iradeye göre Rumeli'de gayrimüslimlere ait rüştiyelerden idadi mekteplerine öğrenci yetiştirilmesini kolaylaştırmak için tayinleri istenilen Osmanlı Türkçesi muallimlerinin maaşları her vilayetin Maarif tahsisatından ödenecekti. Ayrıca Hristiyan çocuklarının idadi mekteplerine kabulleri de kolaylaştırılacaktı. Bu irade, 5 Aralık 1895'te Edirne, Selanik, Kosova, Manastır, Yanya ve İşkodra Vilayetleri ile Maarif Nezareti'ne tebliğ edilmiştir. Maarif Nezareti, tarafından Kosova Vilayeti'ne yapılan tebligatta Maarif bütçesinin fazla harcama yapılmasına uygun olmaması nedeniyle gayrimüslim mekteplerine tayin edilecek muallimlerin görevinin rüştiye ve idadi bulunan yerlerde fahri olarak bu işi kabul edecek kişilere veya 70-80 kuruş kadar bir maaşla muallimlere verilmesi istenilmiştir (A.MKT. MHM. 691/35).

Rüştiye ve idadi bulunmayan yerlerde ise bu işin 100-150 kuruş maaşla idadi mezunlarına veya bu işi yapabilecek nitelikteki muktedir kişilere bırakılması istenilmiştir. Bu muallimlere verilecek akçe için Maarif bütçesinde tahsisat bulunmaması üzerine de mahalleri tahsisat defterlerinde yazılı olan tahsisatlar ile yiyecek, yakacak ve giyinme kısımlarından yapılacak tasarruflarla söz konusu paranın tedarik edilmesi istenilmiştir. Kosova Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nden, Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda Kosova Vilayeti dâhilinde rüştiye derecesinde 13 gayrimüslim mektebinin

bulunduğu ve bunlarda istihdam edilmiş olan Osmanlı Türkçesi muallimlerine metropolidhaneler tarafından aylık 200 ile 600 kuruş arasında değişen miktarlarda maaş verildiği bildirilmiştir (A.MKT. MHM. 691/35)⁷.

Kosova Maarif İdaresi mevcut muallimlerin bu kadar düşük bir maaşla çalışmak istemeyeceklerini de Nezaret'e bildirmiştir. Ayrıca bu derece düşük maaşın Hristiyan cemaatleri üzerinde de olumsuz etkiler yapacağını belirtmiştir. Muallimlere 80 kuruş maaş verip onları gayrimüslim mekteplerindeki diğer muallimlerden düşük göstermektense söz konusu Osmanlı Türkçesi muallimliği görevinin fahri olarak idadi mekteplerinin müdür veya müdür muavinlikleri vazifesiyle birleştirilmesini ve bunların maaşlarına bir miktar zam yapılarak nişan ve rütbe ile de ödüllendirilmelerinin münasip olacağı belirtilmiştir. Ayrıca idadi mektebinin bulunmadığı yerlerde ise metropolidhaneler tarafından verilen maaşlardan çok da düşük kalmayacak miktardaki bir maaşın verilmesinin uygun olacağı Maarif Nezaretine bildirilmiştir (A.MKT. MHM. 691/35).

İşkodra Vilayeti'nden, Sadaret Makamı'na gönderilen 14 Nisan 1896 tarihli yazı da bu konuya ilişkin bilgiler vermektedir. Gönderilen yazıda Draç Mutasarrıflığı gayrimüslim cemaatlere ait rüştiyeler için Osmanlı Türkçesi muallimi tayin edilmesinin gerekliliğini belirtmektedir. Osmanlı Türkçesi dersini verebilecek nitelikte muallimleri bulma ihtimalinin olmadığını belirten Draç Mutasarrıflığı, bu muallimlerin ya İstanbul'dan gönderilebileceğini ya da Vilayet tarafından seçilerek görevlendirilebileceğini ifade etmiştir. Mutasarrıflık, 3'ü vilayet merkezi 3'ü de Draç Sancağı için toplam 6 adet Osmanlı Türkçesi muallimine ihtiyaç duyulduğunu da belirtmiştir. Ayrıca bu iş için fahri olarak veya belirtilen 80 kuruş maaşla çalışacak muallimlerin bulunmasının mümkün olmadığı da ifade edilerek muallimlere verilecek maaşın en az 150 kuruşa yükseltilmesi istenilmiştir. Kısa bir süre sonra ise tayin edilmesi planlanan Osmanlı Türkçesi muallimlerinin maaşları 150 kuruşa yükseltilmiştir (A.MKT. MHM. 691/35).

Sadaret Makamı, Maarif Nezaretine gönderdiği 17 Mayıs 1896 tarihli yazısında Rumeli'deki vilayetlere Osmanlı Türkçesi muallimi tayini hususunda içerisinde bulunulan durumu özetlemiş ve yapılan bir teklifi değerlendirmiştir. Buna göre vilayetlerle yapılan yazışmalardan cüzi bir maaşla Osmanlı Türkçesi muallimi tedarik edilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu noktada Selanik Vilayeti Maarif Müdürlüğünün teklifi de dile getirilmiştir. Teklifte vilayet ve liva merkezleri için 300-400 kuruş

⁷Metropolid, Ortodoks ruhani liderlerinin sosyal ve dini makamları yüksek olanları için kullanılan bir sözdür. Metropolidhane ise metropolitin bulunduğu makam veya yeri ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Bkz. Parlatur (2006: 1077).

maaşla mahalli lisanlara vakıf, İdadi veya Mülkiye Mektebi mezunlarından muallimler bulunabileceği belirtilmiştir. Kazalar için ise 150 kuruş maaşla yeni usullerde eğitim almış muallimlerden veya o bölgelerdeki bazı memurlardan yetenekli hocalar temin edilebileceği ifade edilmiştir. Sadaret Makamı, bu teklifin uygulanmasını ve gayrimüslim cemaatlerin yapacakları şikâyetlerin önüne geçilmesini istenilmiştir (A.MKT. MHM. 691/35).

Rumeli Vilayetlerine, Osmanlı Türkçesi muallimi tayininde maddi imkânsızlıklardan kaynaklanan sıkıntılara, ilerleyen süreçte bir de Rum ve Bulgar cemaatlerinin ruhani liderlerinin itirazları eklenmiştir. Bu itirazların nedeni, özetle Rum Metropolidhanesi ile Bulgar Eksarhânesi'nin mekteplerinde görev yapacak muallimlerin seçilmesi ve tayin edilmesi hususlarının cemaatlerine ait bir imtiyaz olduğunu ileri sürmeleridir. Bu husus bir yazışma trafiğinin doğmasına da neden olmuştur. 3 Kasım 1892 tarihinde Manastır Vilayeti'nden, Sadaret Makamına gönderilen telgrafa göre Manastır'daki Rum Mekteb-i Rüştîyesi'ne Osmanlı Türkçesi muallimi olarak Besim Efendi'nin tayin edilmesine karşı çıkmıştır. 5 Kasım 1896 tarihli bir belgeye göre ise Kalkış Kasabası'ndaki Bulgar Ortodoks ve Katolik Mektepleri, Osmanlı Türkçesi muallimliğine 150 kuruş maaşla tayin edilen, Akif Efendi'nin de Katolik Mektebi'ndeki vazifesine başlamasına rağmen Bulgar Ortodoks Mektebindeki görevine, bu mektebe muallim tayinin eksarhâneye ait bir vazife olduğu gerekçesiyle, başlatılmamıştır. Belgede aynı durumun Selanik ve Köprülü Bulgar Mektepleri için de geçerli olduğu belirtilmektedir (A.MKT. MHM. 691/35)⁸.

Yapılan incelemeler ve yazışmalar neticesinde Rum ve Bulgar mektepleri hakkındaki kararlar içerisinde bunlara, devlet tarafından muallim tayin olunamayacağına dair bir kayıt olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca maaşları maarif idareleri tarafından verilecek olan bu muallimlerin devletin resmi okullarından mezun olmaları gerektiği de belirtilmiştir. Bunların yanı sıra bazı vilayetlerdeki Hristiyan mekteplerinde öteden beri istihdam olunan muallimlerin de maarif idareleri tarafından seçilerek tayin edildiklerinin Patrikhane ve Eksarhâne'ye kabul ettirilmesi Adliye ve Mezahib Nezareti'ne tebliğ edilmiştir (A.MKT. MHM. 691/35).

⁸ Eksarh, Rum patriklerine karşılık olarak Bulgar kilisesi ruhani reislerine verilen isimdir. Bilindiği üzere Bulgarlar daha önce Rum kilisesine bağlıyken 1849 yılında müstakil bir kilise kurmalarına izin verilmiştir. 1860 yılında ise mezhep hürriyetlerini tamamen ilan etmişlerdir. Bulgar kiliselerine ise eksarhâne adı verilmiştir. Bkz. Sertoğlu (1986: 96).

Gayrimüslim Mekteplerinde Osmanlı Türkçesi'nin Öğretimini Teşvik İçin Ödüller Verilmesi

1903 yılına ait bir belge Rumeli'deki gayrimüslim mekteplerinde Osmanlı Türkçesi'nin yaygınlaşmasını teşvik etmek için ne kadar tahsisat gerektiği ve bu konuda gayretleri görülen muallimlerin de ödüllendirilmesine ilişkin bilgiler vermektedir. Sadaret makamından Maarif Nezareti'ne gönderilen 9 Şubat 1903 tarihli belgede devlet dairelerine gayrimüslim tebaadan memur kabul edilmesi için gayrimüslim mekteplerinde Osmanlı Türkçesi eğitimine bir kat daha önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu amaçla Hristiyan mekteplerinde Osmanlı Türkçesi eğitimine biraz daha gayret edecek muallimler tayin edilmesi ile bu lisanı öğrenmede başarılı olan öğrencilerin Maarif Nezareti tarafından ödüllendirilmelerinin uygun olacağı belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 721/49).

Bunun üzerine Maarif Nezareti bu konuda çalışmaya başlamıştır. İlk etapta mevcut mekteplerin adedine göre senede kaç kişinin ödüllendirileceği, ödül olarak verilecek kitapların ne tür eserler olduğu ve kaç kuruşa satın alınabileceği gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Yapılan yazışmalar neticesinde İstanbul'daki gayrimüslim mekteplerinde Türkçe dersinde birinci olanlara her sene 10 kadar kitabın Nezaret tarafından ödül olarak verildiği öğrenilmiştir. Bu kitapların Türkçeden Fransızcaya Lügat, Lehçe-i Osmani ve Kamus-ı Türki gibi eserler olduğu da anlaşılmıştır. Rumeli vilayetlerindeki gayrimüslim mekteplerinde verilecek ödül kitapların belirlenmesi için de maarif müdürlüklerinden görüş alınmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine Edirne, Selanik, Manastır, Yanya, Kosova ve İşkodra Maarif Müdürlükleri'nden konuya ilişkin görüş istenilmiştir. Kosova Vilayeti, Maarif Nezareti'ne gönderdiği 11 Ekim 1903 tarihli yazısında Osmanlı Türkçesi'ni öğretme ve öğrenme noktasında başarılı olacak muallimlere ve talebelere verilecek kitapların lügat, kıraat ve kavaid gibi lisana yönelik eserler olmasının uygun olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kız mektepleri de dâhil olmak üzere 100'ün üzerinde kitaba ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir (BOA. MF. MKT. 721/49)⁹.

İşkodra Vilayeti Maarif İdaresi, 23 Eylül 1903 tarihli yazısında İşkodra, Draç, Tiran ve Kavaye'deki dört mektepte Osmanlı Türkçesi muallimi bulunduğunu bildirmiştir. Osmanlı Türkçesi'nin öğreniminde başarı gösterenlere ise sadece İşkodra'daki Katolik Mektebi'nde 1894 yılına kadar iki mecdiye değerinde bir saatin ödül olarak verildiğini belirtmiştir. Ayrıca

⁹ Belgedeki yırtıklar nedeniyle ödül alması gereken öğrenci adedi ve tarih kısmı tam olarak okunamamaktadır.

İşkodra Vilayeti Maarif İdaresi diğer üç mektep talebesine bu tarihe yani 1903 yılına kadar herhangi bir ödül verilmediğini ve Katolik Mektebi'ndeki ödül uygulamasının da 1894'den sonra devam etmediğini belirtmiştir. Ödül olarak verilecek kitapların türleri ve adetleri konusunda ise inisiyatifi Maarif Nezareti'ne bırakan İşkodra Vilayeti, Nezaretin uygun gördüğü türde ve adette kitabın gönderilmesini istenmiştir (BOA. MF. MKT. 721/49).

Yanya Vilayeti Maarif Müdürlüğü ise ödül olarak verilecek kitaplara ilişkin bir defter hazırlamıştır. Müdürlük, Maarif Nezareti'ne gönderdiği 11 Mayıs 1904 tarihli yazısında vilayetteki yetmiş okulda Osmanlı Türkçesi'nin öğretilme durumu hakkında dikkat çekici bilgiler vermiştir. Buna göre vilayetteki 70 mektepten biri Ulah, biri Yahudi ve üçü de Rum mektebi olmak üzere toplam 5 mektepte Osmanlı Türkçesi dersi verilmekteydi. Maarif Nezareti, Yanya Vilayetine gönderdiği 16 Mayıs 1904 tarihli yazısında defterde kayıtlı 65 mektepte Osmanlı Türkçesi'nin öğretilip öğretilmediğinin anlaşılmadığını belirtmiştir. Ayrıca ödül olarak verilecek kitapların tür ve miktarları hakkında bilgi verilmesini de istemiştir (BOA. MF. MKT. 721/49).

Yanya Vilayeti Maarif Müdürlüğü tarafından 18 Temmuz 1904'te Maarif Nezareti'ne gönderilen cevabi yazıda, hazırlanan defterde sadece beş mektep için kitap talep edilmesinin nedeninin Osmanlı Türkçesi'nin bunlar haricindeki mekteplerde henüz öğretilmemesi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca tahsisatları hazırlanmış olan diğer dört mektebin idarecilerinin muallim tayinine izin vermedikleri de belirtilmiştir. Bu durum bölgedeki mektep idarecileri arasında Osmanlı Türkçesi'nin öğretilmesine muhalefet edenlerin bulunduğunu göstermektedir (BOA. MF. MKT. 721/49).

Yanya Vilayeti Maarif Müdürlüğü, yazısının devamında yapılan son teftişler sırasındaki teşviklerle rüştiye eğitimi veren on mektepte daha Osmanlı Türkçesi'nin öğretilmesine karar verildiğini de belirtmiştir. Ödül olarak verilecek kitaplar konusunda ise Türkçe Lügat, Sarf ve Nahv-ı Osmani ile tarih ve coğrafya kitaplarının verilmesinin uygun olacağını belirterek, 10 takım kitaba ihtiyaç duyulduğunu da bildirmiştir. Yanya Vilayeti Maarif Müdürlüğü, ödül verilmesinin yanı sıra gayrimüslim mekteplerinde resmi devlet dilinin öğretilmesini ileri götürmek için şahadetnamelerin maarif daireleri tarafından onaylanmasını ve daha önce kararlaştırıldığı üzere Türkçesi yeterli olmayanlara şahadetname verilmemesi kuralının uygulanmasını da Maarif Nezareti'ne görüş olarak bildirilmiştir (BOA. MF. MKT. 721/49).

Yanya Vilayeti'nden, Maarif Nezareti'ne gönderilen 16 Temmuz 1905 tarihli bir yazı Yanya Vilayeti'ndeki gayrimüslim mekteplerinde ödül uygulanması için bir adım atıldığını göstermektedir. Buna göre Avlonya Kaymakamlığı, Osmanlı Türkçesi'nin yaygınlaşması ve öğreniminin kolaylaşması için verilen ödüllerin faydalı olacağı belirtmekte ve Avlonya Rum Mektebi, öğrencilerine verilecek ödüller için ihtiyaç duyulan 80 kuruşun Maarif Sandığı'ndan ödenmesi istemiştir. Ayrıca gelecek yıllarda verilecek ödüllerin parasının da bu şekilde karşılanmasını talep etmiştir. Maarif Nezareti, Yanya Vilayeti'ne gönderdiği 11 Eylül 1905 tarihli cevabi yazıda ödüller için ihtiyaç duyulan 80 kuruşun ödenmesi ve gelecek sene için de kısıtlama yapılmaması gerektiğini belirtmiştir. (BOA. MF. MKT. 721/49).

Edirne Vilayeti Maarif Müdürü Abdi Namık Bey tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen 24 Ocak 1905 tarihli yazıda Osmanlı Türkçesi eğitiminin verildiği gayrimüslim mekteplerinin sayısı ile her mektebe gönderilmesi gereken kitapların türüne ve miktarına ilişkin bir defterin tanzim edildiği belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 721/49)¹⁰.

Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği'nin, 4 Eylül 1905 tarihli bir yazısı Rumeli Vilayeti'ndeki Maarif Müdürlükleriyle yapılan yazışmaların derli toplu bir neticesini ortaya koymaktadır. Müfettişlik makamının yazısına göre bilgi alınamayan Selanik ve Manastır Vilayetleri bir kenara bırakılacak olursa İşkodra Vilayeti'nde 4, Yanya Vilayeti'nde 5, Edirne Vilayeti'nde 32, Kosova Vilayeti'nde ise 150 mektepte Osmanlı Türkçesi öğretiliyordu. Ancak Rumeli'deki gayrimüslim mekteplerine dair Müfettişlikte bulunan defter incelendiğinde Kosova Vilayetindeki 150 mektepten çoğunun ibtidaî mektebi olduğu ve sadece 9 adet rüştiyenin bulunduğu anlaşılmıştır (BOA. MF. MKT. 721/49).

Bu defterde Selanik ve Manastır Vilayetleri'nde rüştiye derecesinde 119 mektep bulunduğu görülmektedir. Ödül verilecek mekteplerin resmi ruhsata sahip olması, rüştiye ve idadi derecesinde olması gerektiği gibi ödülün son sınıf öğrencileri arasından Türkçe'de birinci olan öğrenciye verileceği de belirtilmiştir. Neticede 6 vilayet için toplam 169 kitaba ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir. Ödül olarak verilecek kitapların İstanbul'da bulunan ve resmi ruhsata sahip olan gayrimüslim ve yabancı mekteplerindeki ödüllerle aynı türde olmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda ödül kitapların Kamus-ı Türki, Lehçe-i Osmani, Coğrafya-ı Osmani, Tarih-i Osmani, Sarf ve Nahv-ı

¹⁰Edirne Vilayetindeki gayrimüslim mekteplerinin isimleri ile ödül olarak verilecek eserlerin isimleri ve adetleri Ekler kısmında **Ek 1**'de gösterilmiştir.

Osmani ve Usûl-ı İnşâ gibi eserler arasından seçilmesine karar verilmiştir. Bundan sonraki aşamada bu kitapların her birinden kaç adet satın alınması gerektiği ve bunların kaçar kuruştan satın alınabileceği üzerinde durulmuştur (BOA. MF. MKT. 721/49).

Bu kitapların isimleri ve vilayetlere göre kaçar adet gönderileceğine dair bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1. Rumeli’deki gayrimüslim mekteplerinde Osmanlı Türkçesi dersinde birinciliği kazanacak öğrencilere hediye edilecek kitapların isimleri ve adetleri

Rumeli Vilayat-ı Şahanesi Mekatib-i Gayrimüslime Talebesine İhda Edilecek Kitapların Enva’ İle Suret-i Tevzi’					
	Kamûs-ı Türki	Memalik-i Şahanenin Tarih ve Coğrafya Lügatı	Hâce-i Lisan-ı Osmani	Mükemmel Osmanlı Lügatı	Yekûn
Selanik Vilayeti	17	8	35	23	83
Manastır Vilayeti	3	4	22	7	36
Edirne Vilayeti	5	4	16	7	32
İşkodra Vilayeti	1	1	1	1	4
Kosova Vilayeti	-	2	5	2	9
Yanya Vilayeti	3	1	1	-	5
Yekûn (Adet)	29	20	80	40	169

Kaynak: BOA. MF. MKT. 721/49.

4 Ağustos 1906 tarihli bir belge Maarif Nezareti’nin ödül olarak dağıtılan eserleri nereden ve ne kadara temin ettiği gibi eserlerin fiziksel açıdan da hangi özellikleri taşıdığına dair bilgiler vermektedir. Nezaret, Kamûs-ı Türki isimli eseri 30 kuruşa, Eski Zaptiye Caddesi’nde, 72 numarada faaliyet gösteren Martoğlu Kütüphanesinden temin etmiştir. Memalik-i Şahane’nin Tarih ve Coğrafya Lügatı isimli eser ile Hâce-i Lisan-ı Osmani isimli eserler ise 18’er kuruşa satın alınmıştır. Eserlerin arkaları keçi derisi ve altın yaldızlıdır. Kapları İngiliz bezindedir, üzerleri altın yaldız ile armalı, kenarları yine altın yaldızlı, içleri ise beyaz hare kâğıtlıdır. Eserlerin her biri 20’şer kuruşa Beyazıt’taki, Kâğıtçılar Çarşısında, 96 numaradaki mücellithane sahibi Said Efendi’ye ciltlettirilmiştir. Bu eserlerden Kamûs-ı Türki, özellikle idadi derecesindeki 29 mektebe gönderilecekti (BOA. MF. MKT. 721/49).

Martoğlu Kütüphanesi’nde 20 adet Tarih ve Coğrafya Lügatı ile 80 adet Hâce-i Lisan-ı Osmani isimli eserden bulunması nedeniyle Kaspar Kütüphanesi’ne müracaat edilmiştir. Kaspar Kütüphanesi’nde, Tarih ve

Coğrafya Lügatı'ndan 25 takım varsa da bunların 25'er kuruştan aşağı alınamayacağını anlaşılmaması nedeniyle ihtiyacın başka bir eserle temin edilmesi yoluna gidilmiştir. Yapılan araştırma neticesinde Ali Nazıma ve Ali Reşat Beyler tarafından yazılmış olan Mükemmel Osmanlı Lügatı isimli eserden 40 adet alınmasına karar verilmiştir. Bu kitapların ciltlerinin ise İstanbul mektepleri için imal ettikleriyle aynı olmak şartıyla ve her biri 18'er kuruştan olmak üzere yine Said Efendi'ye yaptırılmasına karar verilmiştir. Neticede ödül kitaplar için 3.150, bunların ciltleri için ise 3.042 kuruş olmak üzere toplam 6.192 kuruşun gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu meblağın Maarif Nezareti bütçesinin taşra kısmı zuhurat tertibinden karşılanması noktasında gerekli kararın alınması için konu 16 Ağustos 1906 tarihinde Meclis-i Maarife havale edilmiştir (BOA. MF. MKT. 721/49).

İncelediğimiz arşiv belgeleri bundan sonraki süreçte kitaplar için gerekli olan 6.192 kuruşun temininde sıkıntı yaşandığını göstermektedir. Bu nedenle ödül olarak verilecek kitapların Maarif Nezareti kitap ambarından temin edilmesi düşünülmüştür. Kitap ambarında bulunan Tarih-i Devlet-i Osmaniye, Hikmet-i Tabiiye, Kamûs-ı Fransevi, Coğrafya-i Umûmî ve İktifat isimli eserler bu iş için kullanılmak istenilmiştir. Ancak bu kitaplardan toplam 117 adet bulunması ve ödül için 169 kitaba ihtiyaç duyulması nedeniyle eksik olan 52 kitabın nasıl temin edileceği düşünülmeye başlanmıştır (BOA. MF. MKT. 721/49).

16 Temmuz 1908'de Maarif Nezareti'nden Selanik, Manastır, Kosova, Edirne, Yanya ve İşkodra Vilayetlerine gönderilen bir yazı gayrimüslim mekteplerinde Osmanlı Türkçesini öğrenme noktasında başarı gösteren öğrencilere hediye kitap dışında nasıl ödüller verilebileceği sorusunu ortaya atmıştır. Hatta bunun için vilayetlere ne kadar tahsisat gerekeceği de sorulmuştur. Bu noktada ihmal edilen muallimlerin de hatırlandığı görülmektedir. Osmanlı Türkçesinin öğretilmesi noktasında gayretleri görülen muallimlerin de rütbe ve nişanla ödüllendirilmesi için her ders yılı sonunda bu tarz muallimlerin Nezarete bildirilmesi istenilmiştir. Anladığımız kadarıyla her sene verilmesi planlanan kitap ödülünün masraflı olması nedeniyle alternatif ödül arayışları içerisine girilmiştir. (BOA. MF. MKT. 721/49).

Osmanlı Türkçesi'ni Yaygınlaştırmak İçin Gayrimüslimler Tarafından Kurulan İki Cemiyet

Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaadan gelen ve Osmanlı Türkçesi'nin öğretilmesine ve yaygınlaşmasına imkân sağlayacak teklifleri olumlu karşılamıştır. Rumlara Osmanlıca'yı öğretmek üzere bir ilmi cemiyetin

kurulması teşebbüsünde bulunulmuştur (BOA. İMMS. 49/2128). Maarif Nezareti tarafından 7 Haziran 1874'te Şûrâ-yı Devlete havale edilen tezkereye göre Beyoğlu Merkez Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi üyelerinden Konstantinidi Efendi, Osmanlı Devleti tebaası olan Rumlara Türkçe öğretmek için bazı tekliflerde bulunmuştur. Buna göre Türkçe eğitim verilmeyen Rum mekteplerine Maarif Nezareti'nin onaylayacağı ve maaşları cemiyet tarafından karşılanacak muallimler tayin edilmesi, fakir çocuklara Türkçe kitaplar dağıtılması, umumi dersler açılması, Osmanlı Türkçesi'nin Rumlara kolayca öğretilmesi için hazırlanacak kitaplara yarışma usulüne göre ödüller verilmesi bu teklifler arasındaydı. Ayrıca Rum mekteplerinden yetişip Türkçe eğitimlerini tamamlamak için Osmanlı mekteplerine giren fakir çocuklara da eğitim sürelerince yardım etmek ve eğitimleri sonrasında da bunların Rum mekteplerinde Türkçe hocalığına tayin edilmelerini sağlamak da cemiyetin teklifleri arasındaydı. Yardımseverlerden oluşacak bu cemiyet ilmi bir nitelik taşımaktaydı (BOA. İMMS. 49/2128).

Konstantinidi Efendi'nin teklifleri Meclis-i Kebir-i Maarif'te ele alınmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde Meclis-i Maarif-i Kebir'in onayı olmadıkça mekteplerde Türkçe muallimi istihdam olunmaması, ders cetvellerinin Meclis tarafından onaylanması ve muallimlere ödenecek maaşların taahhüt edildiği şekilde ödenmesi şartlarıyla cemiyetin teşkiline izin verilmiştir (BOA. İMMS. 49/2128).

Yahudiler tarafından kurulan “*Tamim-i Osmanlı Türkçesi Cemiyeti*” de Osmanlı Türkçesi'nin yaygınlaşmasına imkân sağlayacak bir cemiyetti. İlber Ortaylı'ya göre 19. yüzyıla gelindiğinde Yahudiler bütün dünyada dil problemiyle karşı karşıya gelmişlerdi. Herkesin milliyetçi olduğu bir dünyada milli kimliği ifade vasıtalarının başında dil geliyordu. En büyük problem Yahudilerin buldukları ülke ile bütünleşmeleri ve ulusal dili çok iyi bilen, ulusal edebiyata katkı yapan aydınlarla ortaya çıkmıştır. Bu noktada üzerinde düşünülen soru ise Acaba Yahudi toplumu milli dilleri mi konuşmalıydı? sorusu olmuştur. Bilindiği üzere Osmanlı coğrafyasındaki Yahudiler çeşitli dilleri konuşuyorlardı. Judeo-Espagnol adı verilen Yahudi cemaatine özgü bir İspanyol lehçesi Osmanlı Yahudileri arasında hâkim dildi. Bununla birlikte bu dilde bir eğitim ve yayın faaliyeti 19. yüzyılın ihtiyaçlarına cevap veremezdi ve Osmanlı Yahudileri'nin bu dille çağdaş medeniyete uyum sağlamaları da mümkün değildi. Yahudi toplumunun Alliance Israélite Universelle ile modern eğitimle tanışması ve eğitim dilinin Fransızca olması Judeo-Espagnol'un gerilemesine ve Yahudi toplumundaki seçkin zümrenin günlük hayatta Fransızca'yı tercih etmesine neden olmuştur. Ancak Türkçe'nin de 19. yüzyıl sonlarından itibaren Yahudi

aydınları arasında kabul gören bir dil olduğu basın hayatından anlaşılmaktadır (Ortaylı, 2008: 85-86)¹¹.

Son dönem Osmanlı Yahudileri'ne bakılacak olursa geniş halk kitleleri arasında olmasa da Yahudi aydınları arasında bir Osmanlılık bilinci olduğu görülmektedir (Ortaylı, 2008: 88). Bununla birlikte kaynaklar Yahudi cemaatinin Osmanlı Devleti'ne uyum sağlama çabalarına dair bazı başka bilgiler de vermektedir. Örneğin 1897'de açılan Kuzguncuk Haham Okulu'nda Türkçe, Türkiye Tarihi ve Türkiye coğrafyasından başka Tevrat, Talmud ve yorum derslerinin tercümelerinin de Türkçe okutulmasına karar verilmişti (Behmoaras, 1997: 146).

Ancak burada belirtilmesi gereken asıl önemli olay Türk dilinin İspanyolca yerine Osmanlı Yahudilerinin milli dili olarak kabulünü isteyen bir komisyonun oluşturulmasıdır. Yahudi cemaatinin talebi ve Osmanlı Devleti'nin uygun görmesi ile kurulan bu komisyona dair Osmanlı Arşivinde birçok belge bulunmaktadır. Bu belgeler arasında yer alan ve Hahambaşı Kaymakamlığı'ndan, Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilen 26 Nisan 1900 tarihli yazı komisyonun ortaya çıkış nedeni hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Yahudiler'in milli dili olan İspanyolca terk edilerek bütün Yahudi mekteplerinde Osmanlı Türkçesi'nin öğretilmesi ve cemaat arasında da Türkçe'nin yaygınlaştırılması için "*Tamim-i Osmanlı Türkçesi*" adında bir komisyon kurulmuştur (BOA. BEO. 1479/110871).

Adliye ve Mezahib Nezareti durumu önce Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Konu hakkında bilgilendirilen Maarif Nezareti de bir değerlendirme yapmıştır. Nezaretin 11 Haziran 1900 tarihli tezkeresinde konunun önemine ve sağlayacağı faydalara değinilmekle birlikte gereğinin devlet tarafından yapılacağı belirtilmiştir. Anladığımız kadarıyla Osmanlı Devleti, Yahudi cemaatinin bu talebine başlangıçta çekimser kalmıştır (BOA. DH. MKT. 2365/76).

¹¹Evrensel Yahudi Birliği olarak ifade edebileceğimiz Alliance Israélite Universelle, dünyanın çeşitli yerlerinde yoksul bir hayat yaşayan ve 19. yüzyılın gereklerine ayak uyduramayan Yahudileri Batılılaştırmak için 1860'da Paris'te kurulan bir teşkilattir. Batı Yahudiliğinin reform yanlısı yönünü, Doğu Yahudileri arasında canlandırarak bütün Yahudilerin haklarının korunması için çalışmalar yapmıştır. Bu teşkilat en önemli faaliyetlerini eğitim ve öğretim alanlarında yapmıştır. Alliance, en kapsamlı faaliyetlerini Osmanlı topraklarında gerçekleştirmiştir. Bu teşkilat 1865-1900 yılları arasında Osmanlı topraklarında 60'dan fazla okul açmıştır. Bu okullarda yaklaşık 1.500 öğrenci öğrenim görmüştür. 700 öğretmen görev yapmıştır. Özellikle İstanbul, İzmir, Selanik ve Sofya gibi büyük merkezlerde birden fazla kız ve erkek okulu kurmuştur. Bkz. Kuran (2009: 324 ve 326).

Hahamhane, Osmanlı Devleti'nin bu tavrına rağmen konuyla ilgili yeni bir adım atmış ve “*Tamim-i Osmanlı Türkçesi*” komisyonu için ruhsat talebinde bulunmuştur. Adliye ve Mezahib Nezareti'ne Hahambaşı Moshe Levi tarafından gönderilen 23 Nisan 1900 tarihli yazıda komisyonun kurulma nedenleri hakkında daha detaylı bilgiler verilmiştir. Moshe Levi, yazısında asırlardan beri nimet ve iyi terbiye ile merhametli kucağında beslendikleri Osmanlı Devleti'ne şükran borçlu olduklarını belirtmiştir. Yahudi milletinin hislerini sadakatle göstermek için Osmanlıca'nın milli dil olarak yaygınlaştırılması ve şimdiye kadar milli dil olarak kullandıkları İspanyolca'nın terk edilmesi yönündeki taleplerini de dile getirmiştir. Ayrıca mevcut Yahudi mekteplerinde Osmanlıca eğitimin esas kabul edilmesine bağlı olarak alınması gereken tedbirlerin aranılması ve sadece Yahudi mekteplerinde değil kadın erkek bütün Yahudiler arasında Osmanlıca'nın yaygınlaştırılması için bir an önce gerekenlerin yapılmasını da istemiştir (BOA. İ.AZN. 39/35).

Moshe Levi yazısında komisyon için seçilen kişilerin isimlerine de yer vermiştir. Buna göre komisyonun üyeleri arasında Rüşumat Emaneti Celilesi Tercüme Kalemî Müdür Muavini Harunaçizade Saadetlü Jak Bey, Bahriye Nezareti Sertercümanı Kaymakam İzzetlü Moiz Bey, Daire-i Hariciye ve Umur-ı Şehbenderi Kalemî Hülefa-ı Muteberanından Hafid-i Daiyanem İzzetlü Yosi (?) Bey, Maarif Nezareti Encümen-i Teftiş ve Muayene Azasından Refetlü İshak Efendi, Daire-i Hariciye Umur-ı Ticariye Kalemî Hülefa-ı Muteberanından İzzetlü Jak Menâşe Efendi, İstişare Odası Muavinlerinden İzzetlü İshak Yoşi Efendi, Etibba-ı Bahriyeden Kolağası Refetlü Viktor Efendi, Muallimin-i Museviyeden Haham Haim Nahum Efendi, Şark Demiryolları İdaresi Hukuk Müşaviri Refetlü Jak Samanon Efendi, Etibba-ı Mülkiyeden Refetlü Jak Mandil Efendi bulunmaktaydı. Ayrıca komisyon başkâtipliğinde ise Hahamhane Başkâtibi Hazkiye Hatem Efendi görevlendirilmişti (BOA. İ.AZN. 39/35).

Adliye ve Mezahib Nezareti, Moshe Levi'den gelen bu yazıyı ve komisyon üyelerinin isimlerini belirten listeyi 25 Nisan 1900 tarihinde Sadaret makamına iletmiştir. Sadaret makamı gereğinin yapılması için konuyu 30 Nisan 1900'de Maarif Nezareti'ne havale etmiştir. Mekatib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği konuya ilişkin değerlendirmesinde “*cemiyet-i ilmiye*” adı altında taşrada kurulan ve kurulmakta olan birtakım şirketlerin durumlarının ortaya çıkarılmasına ve hükümetten ruhsat alınmadıkça hiçbir şirketin kurulmasına izin verilmemesine ilişkin 15 Ağustos 1890 tarihli bir irade olduğuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte cemiyetin kurulmasının Yahudi milletinin Osmanlı lisanını kabul etmesi gibi faydalı bir amaca hizmet edeceğini de belirterek konuya olumlu bir yaklaşım sergilemiştir.

Neticede Dâhiliye Nezareti tarafından Meclis-i Mahsus'a havale edilen konu burada mütalaa edilmiş ve 5 Eylül 1900'de komisyona ruhsat verilmesi uygun görülmüştür (BOA. İ.AZN. 39/35; BOA. MF. MKT. 506/54). Bu karar 16 Eylül 1900 tarihinde ise Dâhiliye ve Maarif Nezaretleri'ne tebliğ edilmiştir (BOA. BEO. 1551/116253). Dâhiliye Nezareti de 6 Ekim 1900'de Şehremaneti ile Zabtiye Nezareti'ni bilgilendirmiştir (BOA. DH. MKT. 2416/38).

Tamim-i Osmanlı Türkçesi Komisyonu'na İstanbul'da ruhsat alınmasından kısa bir süre sonra İzmir'de de bir komisyon kurulmuştur. Ancak bu durum konudan haberdar olmayan ve nasıl davranacağını kestiremeyen mahalli idareyi düşündürmüştür (BOA. MF. MKT. 506/54). Bu noktada Sadaret makamı Maarif Nezareti'ne gönderdiği 6 Aralık 1900 tarihli yazısıyla komisyon hakkında Maarif Müdürlükleri'ne bilgi verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Maarif Nezareti 13 Aralık 1900 tarihli yazısıyla bütün maarif müdüriyetlerine komisyonun amacını ve padişah iradesi ile Meclis-i Vükela kararıyla ruhsat aldığını bildirmiştir. Ancak Aydın Vilayeti, İzmir'de kurulacak olan daha doğru bir ifade ile şubeleşecek olan komisyon için nasıl bir ruhsatname hazırlanacağı, bu ruhsatnamenin kim tarafından mühürleneceği, kaç kuruşluk pula tabi tutulacağı gibi ayrıntılar hakkında bilgilendirilmediğini 22 Mayıs 1901'de Maarif Nezareti'ne bildirmiştir. Yapılan değerlendirmede söz konusu komisyonu oluşturacak üyeler hakkında gerekli incelemelerin yapılarak bunların güvenilir ve Osmanlı Türkçesi'ni yaygınlaştırmaya muktedir kişiler olduklarına kanaat getirilirse vilayetten kendilerine resmi izin verilmesi ve durumun Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca İzmir'de kurulan komisyonun ruhsat için vilayete müracaat etmesi gerektiği de belirtilmiştir (BOA. MF. MKT. 506/54).

Tamim-i Osmanlı Türkçesi Komisyonu Osmanlı Yahudileri'nin Türkçe okuma, yazma ve konuşmaya yönelik bir eğitim görmek için attıkları önemli bir adımdır. Bu komisyon Osmanlı Yahudileri'nin Türkçe'yle bütünleşme tarihleri için oldukça önemlidir. Komisyonun çalışmalarına dair fazla bilgi yoktur. Ancak bu tarihlerden itibaren İspanyolca, Yahudi cemaati arasında genellikle evde konuşulan bir dil halini almış ve okullarda terk edilmiştir. Gazetelerde ve ibadette kullanılmışsa da gittikçe gerilemiştir. Bugün Türkiye Yahudileri için Judeo-Espagnol artık eskimiş bir dildir (Ortaylı, 2008: 91).

Sonuç

Osmanlı Devleti, Fransız ihtilali sonrasında hızla değişen siyasi, sosyal ve ekonomik şartlardan olumsuz şekilde etkilenmiştir. 19. yüzyılın başından

İtibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden ve gayrimüslimler tarafından çıkarılan isyanlarda diğer birçok faktör gibi Avrupalı devletlerin tahrikleri de önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti, ülkesinde birliği sağlamak ve parçalanmanın önüne geçebilmek için bir "*Osmanlı kimliği*" oluşturmak istemiştir. 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile 1856'da ilan edilen Islahat Fermanlarının temel hedefi de budur. Ancak Avrupalı devletlerin müdahaleleri ve gayrimüslim tebaa üzerindeki baskıları bu fermanlardan beklenen faydanın sağlanmasını engellemiştir.

Çalışmamızda da belirttiğimiz üzere gayrimüslimlerin hem devlet okullarında eğitim görmek hem de devlet dairelerinde görev alabilmek için Osmanlı Türkçesi'ni iyi bir şekilde öğrenmeleri gerekiyordu. Bu da Osmanlı Türkçesi'nin oluşturulmak istenilen Osmanlı Kimliğinde ortak bir payda olabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada atılan en ciddi adım ise 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi olmuştur. Bu nizamname ile gayrimüslimlere ve yabancılara ait mekteplerin müfredatına Türkçe dersi de girmeye başlamıştır.

İncelediğimiz arşiv belgeleri Osmanlı Devleti'nin mevcut imkânlar dâhilinde gayrimüslim cemaatlere ait mekteplerde Osmanlı Türkçesi eğitiminin verilmesi sağlamak için cemaatlere gerekli desteği vermeye çalıştığını göstermektedir. Buna dair verilen padişah iradesine göre bu mekteplere atanan muallimlerin maaşlarının ödenmesi hususunda cemaatlere gerekli yardımların yapılması kararı alınmıştır. Devletin, özellikle Rumeli vilayetleri ile Vilayet-i Sitte'deki gayrimüslim mekteplerine özel bir alaka gösterdiği de arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Muallim tayinlerine ek olarak, mekteplere Osmanlı Türkçesi'nin öğrenimini kolaylaştıracak kitapların gönderilmesi, Osmanlı Türkçesi'nin öğreniminde başarı gösteren öğrencilerin ödüllendirilmesinin düşünülmesi, gerek mekteplerde gerekse de toplumsal hayatta Osmanlı Türkçesi'nin kullanımını artıracak cemiyetlerin kurulmasına onay verilmesi de Osmanlı Devleti'nin bu konudaki olumlu yaklaşımını göstermektedir.

Ancak devletin içerisinde bulunduğu siyasi ve ekonomik şartlar istenilen neticelere ulaşılmasını engellemiştir. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle muallim maaşlarının temin edilmesi ve başarılı öğrencilerin ödüllendirilmesi noktalarında sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca özellikle Rumeli'deki bazı gayrimüslim mekteplerinin idarecilerinin Osmanlı Türkçesi dersine karşı olumsuz bir tavır takındıkları da görülmektedir. Rumlar tarafından kurulmak istenilen ve bazı şartlarla kurulmasına izin verildiğini tespit ettiğimiz cemiyetin Osmanlı Türkçesi'nin öğretilmesine ve kullanımının yaygınlaşmasına ne kadar katkı yaptığını ulaşabildiğimiz belgelerden tespit edemedik. Bununla birlikte Yahudiler tarafından kurulan komisyonun

B. KARCI

ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal of Institute of Social Sciences

Cilt/Volume: 10, Sayı/Number: Özel, (Aralık/December 2019): 19-44 (Atf için/To cite).

Osmanlı Türkçesi'nin kullanımının yaygınlaşmasına katkı sağladığını söylemek eldeki bilgiler ışığında yanlış olmayacaktır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Babiâli Evrak Odası (BEO); 1479/110871, 1551/116253.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Mektûbi Kalemî (DH. MKT); 1248/61, 2365/76, 2416/38, 322/31.

İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN); 39/35.

İrade Meclis-i Mahsus (İMMS); 49/2128.

Maarif Nezareti Mektûbi Kalemî (MF. MKT); 20/36, 35/111, 21/3, 527/53, 506/54, 1129/58, 757/37, 721/49, 838/29.

Sadaret Mektûbi Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT. MHM); 498/13, 691/35.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS); 316/53.

Kitaplar ve Makaleler

Balta, E. (2009). Sisam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 37, s. 272-274.

Behmoaras, L. (1997). *Kimsin Jak Samanon?* İstanbul, Sel Yayıncılık.

Develi, H. (2009). *Osmanlı'nın Dili*. İstanbul, Kesit Yayınları.

Haydaroğlu, İ. P. (1993). *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*. Ankara: Ocak Yayınları.

Kuran, N. (2009). Haskala'nın Yahudi Eğitime Etkisi: Alliance Israelite Universelle ve Toplumsal Dönüşüm "İstanbul AIU Okulları Örneği ile". *Milel ve Nihal*, 6, (2), s. 323-341.

Kurt, Y. (1999). *Osmanlıca Dersleri I*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Mutlu, Ş. (2005). *Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

B. KARCI

ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal of Institute of Social Sciences

Cilt/Volume: 10, Sayı/Number: Özel, (Aralık/December 2019): 19-44 (Atf için/To cite).

Özcan, A. (2007). Osmanlıcılık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, s. 485-487.

Özkan, M. (2007). Osmanlı Türkçesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul, s. 483-485.

Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.

Schik, I. C. (2009), Türkçe Matbu Hüsn-i Hat Literatürüne Toplu Bir Bakış. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 8, S. 14, s. 1-23.

Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Şimşek, M. (2018). Osmanlı Devleti'nde Türkçe'nin Gayrimüslim Okullarında Mecburi Hale Getirilmesi ve Uygulanması. *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi (OTAM)*, S. 43, s.199-227.

Taş, F. (1998). Vilâyat-ı Şarkıyye Islâhatı Ve Genel Müfettişi Nicolas Hoff. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 14, S. 42, s. 923-967.

Yediyıldız, B. (2002). Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış. *Türkler*, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, s. 330-392.

Ekler

Ek 1. Edirne Vilayetindeki gayrimüslim mekteplerinin isimleri ile ödül olarak verilecek eserlerin isimleri ve adetleri

Mektebin Mensup Olduğu Cemaat	Sınıfı	Verilecek Kitap Adedi	Kitapların İsimleri
Edirne Rum Jimnas Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügati (32)
Edirne Musevi Talmud Tora Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügati (32)
Edirne Musevi Alyans Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügati (32)
Edirne Ermeni Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügati (32)
Edirne Ermeni Torkomyan Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügati (32)
Mustafa Paşa Rum Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügati (32)
Mustafa Paşa Bulgar Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügati (32)
Mustafa Paşa Musevi Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügati (32)
Ortaköy Rum Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügati (32)

Ek 1. Edirne Vilayetindeki gayrimüslim mekteplerinin isimleri ile ödül olarak verilecek eserlerin isimleri ve adetleri (devam)

Dimetoka Rum Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Dimetoka Musevi Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Gümülcüne Ermeni Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Gümülcüne Musevi Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Kırkkilise Musevi Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Kırkkilise Musevi Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Kırkilise Bulgar Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Tırnova Bulgar Katolik Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Tırnova Bulgar Ortadoks Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Lüleburgaz Rum Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Dedeâğaç Rum Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
İnöz Rum Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Sofulu Rum Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Semadirek Rum Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Gelibolu Ermeni Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Gelibolu Musevi Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Tekfurdağı Ermeni Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Tekfurdağı Ermeni Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Çorlu Ermeni Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Çorlu Musevi Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Çorlu Rum Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Malkara Rum Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Malkara Ermeni Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)
Eski Vasilkoz Rum Mektebi	4	4	Kamûs-ı Türki (32), Hâce-i Osmani (32), Lügat-ı Naci (32), Mükemmel Osmanlı Lügatı (32)